

самым делать его жизнь легкой и приятной. Неожиданная аналогия между двумя зонами опыта создает в тексте комический эффект.

Ключевые слова: метафоризация, признаки подобия, донорская зона, реципиентная зона, комизм.

Zhuykova Margaryta. Metaphorization and humour. This article focuses on the role of two fragments of human mental lexicon that are involved in the processes of metaphorization, – donor and recipient domains of experience. It is noted that the donor conceptual area, from which a person chooses language units to transfer them to another fragment of experience, has the primary origin, consists of sensory images, mental pictures and it is closely connected with perceptual and motor-sensory human experience. The recipient conceptual domain contains more abstract concepts that appear in the experience later. Metaphorical models (for example «*evil is a plant*») are usually built by transferring units of the «old» conceptual domain into units of a «new» domain. However, in some cases, the process of metaphorization can develop in a different direction: not the «old» but the «new» conceptual domain becomes the donor domain for metaphorical transfer. The text, in which a metaphorical model «a man in family life is a computer program» is developed, is studied in detail in this article. This model describes the ideal man as both a useful tool and a resource that is capable of performing a certain set of operations, obeying the commands of the partner and thus making his or her life easy and enjoyable. An unexpected analogy between these two areas of experience creates a comic effect in the text.

Key words: metaphorization, features of similarity, donor domain, recipient domain, humour.

УДК 811.161.2'367.623

Наталія Костусяк

СУЧАСНІ КОМПАРАТИВНІ ТА СУПЕРЛАТИВНІ ФОРМИ ПРИКМЕТНИКІВ У КОНТЕКСТІ НОРМАТИВНОСТІ

У статті докладно схарактеризовано й розглянуто у зв'язку з поняттям мовної нормативності ступеньовані форми прикметників, засвідчені в ЗМІ та художніх текстах поч. ХХІ ст. Визначено семантико-синтаксичну та формально-синтаксичну специфіку прикметникових компаративів і суперлативів, указано на їхній стосунок до явища міжчастиномовної транспозиції, зокрема до морфологічно (категорійно) не завершеного різновиду відприкметникової вербалізації та підвищувальної актантної деривації. Закцентовано на сукупності супровід-

них морфологічних змін, які свідчать про «одієслівнення» ступеньованих лексем. Проаналізовано семантичне розгалуження прикметників, що слугують основою творення неодериватів вищого і найвищого ступенів порівняння; описано словотвірні ознаки розгляданих форм. Вирізнено компаративні та суперлативні лексеми, уживання яких не відповідає сучасним українським нормативним вимогам.

Ключові слова: прикметник, ступені порівняння, компаратив, суперлатив, валентність, предикат, суб'єкт, об'єкт.

Обґрунтування наукової проблеми та її значення. Пріоритетність провідних напрямів вивчення української мови відбиває не тільки їхня зорієнтованість на переосмислення раніше висунутих гіпотез й оновлення методологічних засад студіювання, а й спрямованість на активне опрацювання спектру важливих концептуальних питань, пов'язаних зі змінами, які відбуваються в мовній системі останнім часом. Безумовно, динамічні явища, що виявляють стосунок насамперед до лексичного та граматичного ярусів, значною мірою скоординовані екстралінгвальними чинниками. За слушними спостереженнями М. І. Степаненка, «новотвори постійно з'являються в мові, а надто мобільно – у бурхливі часи історії» [8, с. 13]. За аналізу мовного матеріалу та вияву його ролі в комунікативній діяльності людей особливої ваги набуває акцентування, з одного боку, на мовленнєвих потребах суспільства, здатності реалізувати певні настанови, а з іншого – на кодифікації нових одиниць чи тих набутків, які тривалий час перебували на периферії міжособистісного спілкування, та виформуванні «нового літературного взірця української мови на тлі розмаїття її сучасних функціональних стилів і комунікативно-прагматичних різновидів» [3, с. 3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Еволюційні процеси, що відбуваються в корпусі сучасної української мови, чинники, які зумовлюють появу нових ресурсів номінації, закономірності структурування слів, функційний вияв та кодифікація їхніх форм належать до активно опрацьовуваних питань сучасної наукової парадигми. Значне зацікавлення порушеними проблемами простежуємо в працях І. Р. Вихованця, К. Г. Городенської, С. Я. Єрмоленко, Н. Ф. Клименко, Є. А. Карпіловської, М. І. Степаненка, Л. Т. Масенко, Л. О. Ставицької, М. І. Навальної, Л. М. Колібаби та ін. Проте в арсеналі активно студійованих мовних інновацій найменше уваги зацентровано на ступеньованих прикметниках. Принагідно зауважимо, що раніше параметричні ознаки українських компаративів і суперлативів, їхню семан-

тичну та граматичну спеціалізацію досліджували такі українські науковці, як Д. Х. Баранник, Ю. О. Карпенко, А. П. Грищенко, В. А. Тимкова та ін. Із нових методологічних позицій проаналізували розглядані мовні одиниці І. Р. Вихованець [1, с. 139–142], О. Г. Межов [6; 7, с. 99–100] та ін. Комплексній (семантичній, синтаксичній, морфологічній та словотвірній) кваліфікації ступеньованих форм, визначенню їхньої частиномовної спеціалізації, валентного потенціалу, транспозиційно-модифікаційного характеру та морфолого-синтаксико-словотвірного статусу присвячено монографію «Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників» [4]. Переміщенням акцентів із традиційно узвичаєних принципів дослідження українських компаративів і суперлативів на новітні, пов'язані з модальними модифікаціями структур позначена праця «Модальна парадигма речень із предикатами якості у сучасній українській літературній мові» [5]. Водночас з'ява ступеньованих неолексем, продиктована передовсім суспільно-політичними факторами, спонукає до деякого переосмислення їхньої узвичаєної словотвірної моделі та значеннєвого розгалуження. Указані аспекти аналізу дадуть змогу зосередити увагу на живомовних процесах і скоригувати усталену лінгвістичну парадигму.

Мета статті – з'ясувати синтаксичну, семантичну та дериваційну специфіку ступеньованих прикметникових форм, засвідчених у ЗМІ та художніх текстах поч. ХХІ ст., розглянути аналізовані компоненти у зв'язку з поняттям мовної нормативності. Досягнення мети передбачає необхідність розв'язання таких завдань: 1) визначити семантико-синтаксичну та формально-синтаксичну специфіку компаративних і суперлативних прикметників; 2) схарактеризувати сукупність притаманних їм морфологічних категорій, зокрема тих, що зазнали модифікації; 3) зацентувати на семантичному розгалуженні прикметників, які слугують основою творення неодериватів вищого і найвищого ступенів порівняння; 4) описати словотвірні ознаки ступеньованих форм.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Новітній нетривіальний аналіз українських ступеньованих прикметників став передумовою їхнього розгляду на тлі кількох мовних рівнів, зокрема синтаксичного, морфологічного та словотвірного, що слугувало основою для надання категорії ступенів порівняння статусу міжрівневої категорійної величини, яку структурують дві грамеми – компаратив і суперлатив [1, с. 139–142; 4].

Значеннєвий діапазон компаративних форм пов'язаний з указівкою на більшу міру вияву певної ознаки в одного її носія порівняно з іншим чи в того самого носія в якийсь момент часу порівняно з іншим періодом, пор.: **ВВП Нідерландів в розрахунку на душу населення у декілька разів більший за аналогічний показник України...** («Українська правда», 27. 02. 2016); **...рівень води в озері вищий від рівня моря в середньому на 30–60 см** («День», 18. 05. 2006) і **...кожен патріот мусить ставати з дня у день більш вихованим, стриманим, розважливим та відповідальним** («Українська правда», 27. 02. 2016). Цій утвердженій у науковій парадигмі традиції певною мірою суперечить функціонування компаративів зі зміщеним, значно ємнішим семантичним потенціалом, коли вони, семантично наближуючись до суперлатива, експлікують зіставлення не з одним предметом, а з їхньою сукупністю, а отже набувають видільного значення. У такому разі простежуємо два морфологічних вияви об'єктної синтаксеми. З одного боку, її маркують звичні для цієї сфери сполуки «від + родовий відмінок» та «за + знахідний відмінок», а з іншого – притаманна при суперлативному об'єктові «серед + родовий відмінок», що перебуває поза нормами сучасної української літературної мови, пор.: *Буркотіння Данченка мало таку потужну гучність, що було могутнішим за слово, більшим за слово, ласкавішим за всі слова* («День», 16. 03. 2012) і *Дмитро Підручний – кращий серед українців в естафеті* («Спорт Тернопільщини», 15. 12. 2014. Режим доступу : <http://sports.te.ua/winter/7587>); *Дмитро Підручний – кращий серед українців у спринті* («Спорт Тернопільщини», 20. 12. 2014. Режим доступу : <http://sports.te.ua/winter/7634>); *Сайт Мін'юсту – кращий серед офіційних сайтів органів виконавчої влади* («24 канал», 31. 05. 2011. Режим доступу: <http://24tv.ua>).

Призначення похідних суперлативних форм полягає у вираженні найбільшої міри вияву якісної ознаки порівняно з чітко окресленою (щонайменше з двома) чи необмеженою сукупністю її носіїв або без зіставлення з можливими її носіями (елятивне значення), наприклад: *Серед європейських країн він [пенсійний вік. – Н. К.] найвищий у Норвегії* («День», 15. 04. 2010); *Наш мед – найкращий у світі* («День», 01. 10. 2009); *Українець став найкращим у світі в лижній акробатиці* («День», 19. 02. 2016); *Мої студенти – і справді найрозумніші та найкращі...* («День», 19. 09. 2003).

Зважаючи на семантичну спеціалізацію прикметників вищого та найвищого ступенів порівняння принагідно вважаємо за потрібне

закцентувати на деяких ступеньованих лексемах, уживання яких не відповідає сучасним українським нормативним вимогам. Зокрема в реченнях на взір *В естафеті на етапі Кубка світу з біатлону українські спортсменки показали **кращий** результат та здобули «золото»* («Українська правда», 17. 01. 2016); *Віра Ребрик показала **кращий** результат у сезоні і цілком виправдано отримала найвищу нагороду у метанні спису (58,48 м)* («ТСН», 23. 07. 2007. Режим доступу: <http://prosport.tsn.ua>) компаратив *кращий* має значення найвищої міри вияву ознаки, що доводить, приміром, у першому реченні частина *здобули «золото»*, у другому – *цілком виправдано отримала найвищу нагороду*. Тому використаний журналістами варіант – неправильний переклад із російської мови сполуки *лучший результат*, де прикметник має форму найвищого ступеня порівняння (пор. вищий ступінь у російській мові – *лучше*). Тривалий процес українсько-російського білінгвізму та паритетність у функціонуванні російських і скалькованих українських форм повинна нарешті поступитися встановленню досить необхідної натеper дистанційності між ними. Отже, правильно: *В естафеті на етапі Кубка світу з біатлону українські спортсменки показали **найкращий** результат та здобули «золото»*; *Віра Ребрик показала **найкращий** результат у сезоні й цілком виправдано отримала найвищу нагороду в метанні спису*. Порушено літературну норму й у таких конструкціях: *У бігових дисциплінах Олексій Позняков здобув подвійну перемогу на дистанціях 60 та 400 метрів, а Павло Олійник був **кращим** (потрібно **найкращим**) на відрізках 800 та 3000 метрів. <...> У бігу на дистанції 60 метрів **швидшою** (потрібно **найшвидшою**) виявилася Ярослава Закатова, її результат – 7,4 секунди. <...> У секторі для штовхання ядра представник Менського району Дмитро Манжай показав **кращий** (потрібно **найкращий**) результат серед юнаків – 16 м і 16 см* («Чернігівщина: події і коментарі», 20. 01. 2014. Режим доступу: <http://pik.cn.ua>).

Синтаксична спеціалізація компаративних і меншою мірою суперлативних прикметників пов'язана з явищем міжчастиномовної транспозиції, зокрема з морфологічно (категорійно) не завершеним різновидом відприкметникової вербалізації: *...рівень життя чехів у п'ять разів **вищий** від нашого* («Українська правда», 27. 02. 2016); *Адже культурна «інфекція» **могутніша** за будь-які політичні ресурси* («День», 16. 07. 2010); *Ольга Харлан знову **найсильніша*** («День», 23. 02. 2016). Кваліфікаційну схему аналізу вказаних мовних одиниць виявскрав-

лює їхній розгляд із семантико-синтаксичного та формально-синтаксичного боку. Зорієнтованість на семантико-синтаксичні параметри дає змогу вказати на центральну предикативну функцію та двовалентний потенціал ступеньованих форм. Зазначені предикати з огляду на свою валентну перспективу потребують двох субстанційних синтаксем – лівобічної суб'єктної та правобічної об'єктної. Зростання кількості підпорядкованих субстантивів порівняно з твірними прикметниковими формами І. Р. Вихованець цілком аргументовано пов'язує з підвищувальною актантною деривацією. «Збільшення кількості актантів у похідних предикатних одиницях стосується явищ «актантної деривації», її різновиду – «підвищувальної» деривації, тобто збільшення кількості обов'язкових актантів» [1, с. 142]. Досліджувана джерельна база засвідчує, що наявність субстанційних синтаксем, які перебувають у валентній рамці ступеньованих предикатів, безпосередньо залежить від форми експлікації головного компонента. Якщо реченнєву побудову моделює компаративна прикметникова форма, то суб'єктові та об'єктові порівняння притаманна облігаторність: ...*трагедія* генія завжди *вища за будь-який тріумф посередності...* («День», 17. 09. 2015). Натомість особливістю структур із найвищим ступенем порівняння є наявність облігаторної суб'єктної та факультативної об'єктної синтаксем: *У Черкасах визначили, хто найсильніший серед українців у морському багатоборстві* («День», 28. 06. 2012); *Та хто з нас не пережив сьогодні sacramентального відчуття томливого стану самотньої людини, той, мабуть, найщасливіший* («Українська літературна газета», 08. 12. 2015). Формальна необов'язковість об'єкта порівняння в конструкціях такого зразка вносить певні корективи в семантико-синтаксичну спеціалізацію суперлативних форм. Зокрема за наявності морфологічно маркованого об'єктного компонента форма найвищого ступеня порівняння зазвичай виконує роль предиката, у разі формальної нівеляції зазначеної субстанційної синтаксеми суперлативи частіше функціонують як ускладнювальні елементи (атрибути) семантично неелементарного речення. Пор.: *Людмила Петрушевська мені видається найсильнішою серед фіналістів* («День», 23. 10. 2013) і *Національний центр Олександра Довженка зібрав найвідоміші художні фільми про Кобзаря* («День», 10. 04. 2014). Отже, у прикметникових формах найвищого ступеня порівняння на відміну від вищого транспозиція не закріплена.

Засобом експлікації спеціалізованого предикативного вживання варто вважати ступеньовані лексеми, дериваційною базою яких слугують двовалентні прикметникові форми на зразок *важливий, вигідний, доступний, потрібний, прихильний* тощо. Такі ознакові слова контамінують дві валентності: семантико-синтаксичну валентність компаративної чи суперлативної форми та частково нейтралізовану нею вихідну прикметникову валентність. Структуровані цими предикатами семантично ускладнені речення можуть містити три субстанційних синтаксеми чи дві – суб'єкт та об'єкт порівняння. Пор.: *Для поета муза важливіша за титули і звання* («День», 24. 02. 2000); *Для нього [Сергія Кримського. – Н. К.] важливішими за вчення були такі поняття, як ідея, концепція, теорія* («День», 10. 06. 2011); *Євроінтеграція Україні вигідніша, ніж вступ до Митного союзу...* («День», 22. 12. 2012) і *...процес важливіший за результат* («День», 02. 06. 2001); *Реформувати систему науки треба таким чином, щоб навички продукування наукових знань стали важливішими за навички продажу...* («День», 18. 12. 2015).

Семантико-синтаксична структура простих елементів речень зі ступеньованими формами певною мірою корелює з формально-синтаксичною, змодельованою головними та другорядними компонентами. В основі виділення зазначених одиниць лежать формально-синтаксичні зв'язки, передусім предикативний із його формою взаємозалежної координації між підметом і присудком, а також підрядний. Корпус дослідницького матеріалу засвідчує, що формально-синтаксична спеціалізація компаративних та суперлативних прикметників, ужитих у текстах ХХІ ст., не суперечить усталеним нормам їхнього функціонування, тобто форми вищого та найвищого (за експліцитного вираження об'єкта) ступенів порівняння разом із зв'язковим компонентом структурують складений присудок, що потребує підмета в називному відмінку та керованого члена речення. Перебування в побудованому за моделлю дієслова присудковому секторі зумовило появу низки категорійних ознак цієї частини мови. Дієслівне граматичне оформлення реалізують власне-зв'язка *бути* та напівзв'язки *ставати, стати, видаватися, видатися, виявлятися, виявитися, здаватися, здатися, робитися, зробитися*, що увиразнюють значення часу, способу, особи, виду (крім слова-морфеми *бути*), а також модифікують (або й нівелюють) визначальні категорії прикметника. Зокрема, послаблення числових і родових ознак у ступеньованих формах пов'язане з дублю-

ванням цих категорійних параметрів аналітичними службовими компонентами, тому І. Р. Вихованець кваліфікує їх як периферійні та надлишкові граматичні категорії прикметника [1, с. 141]. Відмінкову нейтралізацію віддзеркалює можливість функціонування прикметникової частини тільки у формах, що за своїми показниками нагадують називний чи орудний відмінки. Наприклад: *Як на мене, українці з кожним роком **стають вимогливішими*** («День», 27. 12. 2012); *Ваймарські мотиви в українській літературі **стали ще популярнішими** в часи Другої світової війни та після неї* («Українська літературна газета», 09. 01. 2016); *Економічна криза для міста **виявилася ще страшнішою, ніж міномети і гаубиці*** («Українська літературна газета», 13. 01. 2016); *Святкування Дня Незалежності в Києві **буде наймасштабнішим** за всю історію України* («День», 22. 08. 2011); *...якби історію ми знали краще, то й патріотизм у війську та в інших силових структурах **був би вищий*** («День», 16. 06. 2015); *Коли Пікассо побачив її картини, відразу визнав: якби Примаченко жила у Франції, то **була б відомішою** за нього самого* («День», 19. 12. 2012). Різновидом предикативного вживання прикметникових суперлативів є ускладнена модель іменного складеного присудка, наприклад: *...кожен з нас з поваги до жертовності Героїв, з відповідальності перед власними дітьми та перед Богом **мусить стати відповідальнішим** за свої вчинки* («Українська правда», 27. 02. 2016).

Синтаксично вербалізований прикметник, градаційну конкретизацію якого почасти увиразнюють інтенсифікатори *значно, набагато, наполовину, трохи, чимраз, ще, щораз* та ін., залежно від ступеня порівняння здатний керувати:

1) субстантивом у родовому відмінку з прийменником *від*, у знахідному відмінку з прийменником *за*, рідше – в орудному зі складеним прийменником *порівняно з* чи побудованою за моделлю керованого члена речення підрядною частиною порівняльно-об'єктних складнопідрядних речень, зв'язковим елементом яких є сполучник *ніж* (коли відад'єктивний синтаксичних дієслівний дериват репрезентований компаративом), наприклад: *Безпека на сході України **важливіша за політику*** («День», 29. 01. 2016); *...їхня [львівських автобусів, троллейбусів, електробусів. – Н. К.] **ціна на 40% нижча порівняно з європейськими аналогами*** («День», 11. 02. 2016); *Окрім того, існує універсальне бажання, властиве людині – знати, **де твоє місце у світі, наскільки ти є вищим порівняно з найвищою людиною у світі** чи на-*

скільки **більшим** є твоє яблуко **порівняно** із найбільшим яблуком у світі («День», 01. 09. 2011); Їх [автомобілів. – Н. К.] вартість приблизно на 500–1000 доларів **вища, ніж** аналогічних класу Євро-4 («День», 13. 01. 2016). За деяких контекстуальних умов іменник у ролі керованого компонента зазнає згортання, а отже є своєрідним прихованим об'єктним елементом, і тоді його функцію частково перебирає на себе прикметник: *...польська статистика цін, як і вся система суспільного інформування, значно ширша, оперативніша, достовірніша та доступніша порівняно з українською* («День», 03. 07. 2012); *...споживчий кошук сусіда майже наполовину дешевший, ніж український* («День», 03. 07. 2012). Тенденцію до синтаксичної конденсації мовних одиниць можна простежити в реченнях на зразок *Лише макаронні вироби, цукор, приправи в Україні дешевші, ніж у Польщі* («День», 03. 07. 2012), де корелят об'єкта порівняння – підрядна частина, зокрема компонент із контамінованою порівняльно-локативною семантикою *у Польщі*, репрезентує в згорнутому вигляді інше просте речення з його семантико-синтаксичними відношеннями. Виділена синтаксема, експлікуючи просторове значення, значною мірою тяжіє до детермінантної сфери. Варто зазначити, що майже всі проаналізовані репрезентанти керованого члена речення нормативні, крім підпорядкованої компаративному прикметникові та зорієнтованої на розмовно-побутовий стиль сполуки «*порівняно з + грамема орудного*». До порушень кодифікованого вживання ступеньованих форм, що є відгомном тривалого процесу російщення, необхідно зарахувати конструкції на зразок *Тому в німецькому суспільстві виникає такий настрій: добробут важливіше свободи, а військові засоби захисту неефективні і не потрібні ...* («День», 11. 06. 2015); *У цьому протистоянні ми були сильніші «Динамо»!* («Українська правда», 17. 10. 2015). Виділені одиниці, які з'явилися під впливом російської мови *важнее свободы, сильнее «Динамо»* потрібно замінити українськими відповідниками: *добробут важливіший за свободу (від свободи, ніж свобода)* та *були сильніші за «Динамо» (від «Динамо», ніж «Динамо»)*;

2) іменником, експлікованим грамемою родового з прийменниками з (*із*), *серед* (почасти разом із займенниковим прикметником *увесь (весь)*) і зрідка – місцевим відмінком із прийменниками у (*в*), *на* (якщо синтаксичний відприкметниковий еквівалент дієслова має форму суперлатива), наприклад: *...Сергій найсильніший серед колишніх і ни-*

нішніх альпіністів України («День», 31. 03. 2004); *І роман «Музей покинутих секретів» нині вважається чи не найсильнішим серед фіналістів* («День», 20. 10. 2013); *Українці – найсильніші в Європі!* («День», 23. 06. 2010); *Український мед дійсно найкращий у світі* («День», 13. 08. 2011). Керований компонент, маркований прийменниково-відмінковою формою місцевого, з огляду на виразну локативну семантику певною мірою прилягає до просторових детермінантних членів речення, що дає змогу надати йому статусу синтаксичної одиниці проміжного різновиду, яка перебуває між валентно зумовленими компонентами й детермінантними членами речення.

Крім категорійно зумовленого присудкового вживання, прикметники вищого та найвищого ступенів порівняння засвідчені в напівпредикативно-означальній та власне-означальній позиціях. У першому випадку аналізовані одиниці та підпорядковані їм залежні слова перебувають з опорним іменником у зв'язку, що конденсує ознаки підрядності та предикативності. Однією з визначальних передумов переміщення ступеньованих форм у власне-атрибутивну сферу є відсутність правобічного керованого члена речення. Пор.: *Є речі, **набагато важливіші від знань**. Любов, наприклад* («День», 09. 12. 2011) і *...в нашій кримській історії ми переживали **гірші** часи* («День», 28. 07. 2015); *...у волинському наметі роблять **найкращий** трав'яний чай* («День», 28. 08. 2014); *...інші писанкарі, що мешкали поряд, стали зносити сюди свої **найкращі** вироби* («День», 28. 08. 2014); *Навіть в **найгіршій** і недемократичній країні є порядні люди серед правників* («День», 14. 01. 2015).

Крім синтаксичних параметрів та супровідних морфологічних змін, які вказують на «одієслівнення» ступеньованих лексем, уважаємо за потрібне зосередити увагу на механізмі творення низки розглянутих одиниць, засвідчених у досліджуваній джерельній базі. Значна частина аналізованих компонентів відповідає українській дериваційній традиції. Позитивно, що з-поміж двох – синтетичної та аналітичної – форм автори надають перевагу природній для нашої мови синтетичній, утворюваній за допомогою суфікса *-іш-*, рідше – *-ш-* (у компаративах) і префікса *най-* (у суперлативах), наприклад: *Через рік після вигнання бандитів військова розруха в містах сусідить з розрухою економічної, причому масштаби останньої куди **мальовничіші і страшніші*** («Українська літературна газета», 13. 01. 2016); *І згодом його [Романа Лубківського. – Н. К.] особистість ще більш увираз-*

ниться. Стане **зрозумілішою** кожному українцю («Українська літературна газета», 13. 01. 2016); **Шаленіючий опір певних структур сьогодні нізащо не допустить, щоб керманичем Держави став, хай і найреакційніший з письменників. Що вже думати про найпрогресивнішого?** («Українська літературна газета», 08. 12. 2015). Специфіка синтаксично нерозкладних описових форм, у яких роль допоміжних компонентів *більш / менш, найбільш / найменш* зведена до морфеми, полягає в їхній здатності утворити одиниці з двома полярними модифікаціями вихідного лексичного змісту – висхідною та спадною. Зазначена особливість дає змогу виражати інтенсивність і послаблення якісної ознаки, не вдаючись до синтетичних форм від антонімічного прикметника, який не завжди можна дібрати. Складена форма, що експлікує висхідну інтенсивність ознаки, за значенневими параметрами синонімічна із синтетичною, пор.: *Село Семенівка, де торік ішли **найбільш запеклі** бої, відтоді так і лежить в руїнах* («Українська літературна газета», 13. 01. 2016) і *Село Семенівка, де торік ішли **найзапекліші** бої, відтоді так і лежить в руїнах*. Вибір аналітичної форми часто зумовлений іншомовним походженням твірної основи, утрудненням структурно-морфологічних змін у похідному слові, складністю вимови тощо. Також її обирають, коли синтетична форма вносить небажаний зміст чи позбавляє прикметник семантичної визначеності. Наприклад: *Культурні мости не **менш важливі**, ніж дипломатичні* («День», 02. 12. 2015); *Отже, в **менш розвинутих** країнах залишаються **менш конкурентоспроможні** громадяни* («День», 03. 12. 2015); *Поряд з цим молоді таланти беруться за втілення **більш амбітних** задумів, зокрема за написання художніх романів* («Українська літературна газета», 12. 01. 2016); *На сьогодні я вважаю «День» однією з **найбільш об'єктивних** газет у нашій державі...* («День», 19. 09. 2003). З огляду на подані вище критерії вживання описової форми, на нашу думку, доцільнішим було б її використання й у моделюванні виділених компаративів у реченні *Щоправда Тис ставав усе **дивакуватішим, забудькуватішим**, а його витівки – **все чудернацькішими й карколомнішими*** (А. Любка, «Карбід»).

Отже, синтетична та аналітична форми продовжують співіснувати, жодна з них не надлишкова в мові, хоч продуктивнішою, звичайно, є синтетична.

Одну з типологічних ознак ступенів порівняння становить їхня здатність утворюватися не від усіх прикметників. Зазвичай у шкіль-

них і вишівських підручниках та посібниках зауважують, що потенційність до вираження різної за інтенсивністю ознаки мають більшість якісних прикметників. Проте докладний аналіз лексики Словника української мови [10] дав змогу спростувати вказане теоретичне положення. Прикметників зазначеного розряду, пов'язаних із ймовірною появою ступеньованих дериватів, приблизно стільки само (50,7%), як і якісних прикметникових форм, не здатних брати участь у побудові компаративних і суперлативних моделей [4, с. 171]. Поза ознакою ступенювання перебувають також відносні прикметники за невеликим винятком відносно-якісних утворень. Водночас останнім часом, насамперед у художній літературі та засобах масової інформації, що найоперативніше реагують на мовні потреби суспільства, натрапляємо на ступеньовані неолексеми. Їхнє виникнення мотивують різні причини, а процес творення зазвичай відповідає чинним у мові способам деривації. На переконання Є. А. Карпіловської, «інновації – лексичні, словотвірні, граматичні, стилістичні, правописні – беззастережно засвідчують зміни у мовних смаках українського суспільства, динаміку мовних норм, дальшу, глибшу семантико-прагматичну та функціонально-стилістичну диференціацію української мови, у якій важливу роль відіграють свої, засвоєні давно і засвоювані нині ресурси номінації» [2, с. 29]. Появу різного штибу інновацій в українській мові, зокрема й у межах компаративних і суперлативних форм, поза всяким сумнівом, диктують присутні суспільно-політичні зміни. До низки визначальних інтралінгвальних чинників кінця ХХ – початку ХХІ ст., що впливають на витворення нового мовного інвентарю, О. А. Стишов зараховує зокрема моду на слова чи їхні структурні елементи (морфеми), які характеризують естетичні смаки українського соціуму, дію аналогії, а також лібералізацію норм літературної мови [9, с. 204–205]. До активно вживаних лексем, що віддзеркалюють прагнення українського народу підтримати європейський зовнішньополітичний напрям та сповідувати принципи цивілізованого внутрішнього та міждержавного спілкування, належать *Європа, європейський, проєвропейський, євроінтегрований, демократичний*, які значно розширили свій значеннєвий діапазон. Зокрема нововиформувані (переносні) відтінки поданих прикметників, що в утрадиційненому вияві структурують групу відносних, стали передумовою переміщення їх до сфери одиниць перехідного відносно-якісного різновиду. Указані транспозиційні зміни спричинили перетворення незмінної ознаки в таку, яка

може виявлятися в предметі більшою чи меншою мірою. Компаративні форми цих прикметників мають синтетичний та аналітичний вияви: *Фонтан – це справжній подарунок, який зробить місто гарнішим, людей щасливішими, а Україну – європейською* (А. Любка, «Карбід»); *Навіть вони [цигани. – Н. М.] більш євроінтегровані, ніж українці, вони є в усіх країнах, їм добре, пощастило, в них немає своєї держави, тому ніхто їм не забороняє вступати в Євросоюз, бо вони й не можуть, і не треба їм* (А. Любка, «Карбід»); *Щоправда, Свідзінський у цьому спільному з неокласиками русі дещо, сказати б, «демократичніший»: він поетизує буденне і навіть приземне, не навантажуючи вірш культурними реаліями та ремінісценціями...* («Українська літературна газета», 12. 01. 2016). Ступенювання виділених лексем, хоч і руйнує лінгвістичну традицію, але деякою мірою виправдовує їхнє функціонування в мовленні завдяки вживанню в переносному значенні. Зміну словотвірних парадигм, що ґрунтується на певній нівеляції кодифікованих норм, прагненні їх модифікувати, простежуємо на прикладі функціонування й інших ступеньованих прикметників: *Для цього контроль над провінціями був розділений так: більш нафтородючі провінції контролювали війська США і Англії, більш аграрні (такі, як провінція Васіт) – українці, поляки, сальвадорці, естонці* («Українська літературна газета», 13. 01. 2016).

Апелюючи до сучасних мовних кодифікацій, пов'язаних із можливістю утворення ступенів порівняння прикметників, зауважимо: до цієї групи традиційно не зараховують слова, що виражають значення протилежності, повністю заперечують існування якісної ознаки. Значна частина таких мовних одиниць має префікси *не-, без-, а-, де-/дез-, диз-, ір-*. Проте в газетно-публіцистичних та художніх текстах натрапляємо на порушення вказаної закономірності: *Тарас Мельничук, один з найнеповторніших віршотворців 20-го століття, народжений в Уторопах, був справжнім Князем роси і знався на таємницях гір* («Українська літературна газета», 09. 12. 2015); *Втершись у довіру до замовників волосся, Уляна отримала й нову пропозицію, складнішу й небезпечнішу* (А. Любка, «Карбід»); *З сучасної точки зору оповідання «Я (романтика)» є жорстоким вироком більшовицькому ладу. Це – демонстрація фактично безпідставних страт. При чому у безглуздішому з точки зору власної безпеки вигляді* («Українська літературна газета», 11. 01. 2016); *Думка слушна, та чи ТІ слова дібрано? Бо якщо цю думку довести до логічного кінця (тобто до аб-*

сурду), **найбезглуздішим** (діє)словом є «робити», бо воно, як найбільша математична абстракція нуль, – не позначає нічого («Українська літературна газета», 07. 12. 2015). У межах позбавлених ступенювання лексем також розглядають одиниці, які репрезентують абсолютну (сталу) ознаку предмета. Проте корпус дослідницького матеріалу засвідчує, що й такі одиниці зазнали помітних зрушень: *Це були все дорожчі і все забороненіші ліки, які тепер через кордон йшли просто конвеєром* (А. Любка, «Карбід»); *Ну, бо там усе було кольоровіше, західні мультики, Том і Джері, крута музика, – й далі було невтямки міському голові* (А. Любка, «Карбід»). Чи приживуться такі форми в майбутньому, чи будуть вони олітературнені, не відомо. Це покаже мовна практика. Проте незаперечним є той факт, що пошук гармонії в мові, потреба якнайточніше виразити думку, відомості про предмети, ознаки, дії, спричинить появу ще багатьох лексем і їхніх форм. Як слушно наголошує М. І. Степаненко, «є всі підстави прогнозувати, що ця стихія з часом припиниться і мовні норми вляжуться, а сама мова очиститься від випадкового, недовершеного, невігрануваного, у ній назавжди залишиться те, що не порушує літературного стандарту» [8, с. 6].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, прикметникам вищого та найвищого ступенів порівняння притаманна цілісна похідність, яка охоплює лексико-семантичні, морфологічні, синтаксичні та словотвірні параметри. Акцентування на транспозиційно-модифікаційному потенціалі компаративних і суперлативних форм дає змогу розглянути їх із нових методологічних позицій, обґрунтованіше схарактеризувати механізм творення ступеньованих лексем, зокрема й тих, що нещодавно поповнили корпус сучасної української мови.

Література

1. Вихованець І. Теоретична морфологія української мови : Академ. граматики української мови / І. Вихованець, К. Городенська ; [за ред. чл.-кор. НАН України Івана Вихованця]. – К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. – 398, [2] с.
2. Карпіловська Є. Поповнення ресурсів сучасної української номінації: своє – засвоєне – засвоюване в часовій перспективі / Євгенія Карпіловська // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : «Лінгвістика». – 2009. – Вип. 10. – С. 29–33.

3. Карпіловська Є. Зміни в структурі сучасної української мови та можливості їх моделювання / Є. А. Карпіловська // Українська мова : Науково-теоретичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 3–18.
4. Костусяк Н. М. Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників : [монографія] / Н. М. Костусяк. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2002. – 179 с.
5. Костусяк Н. М. Модальна парадигма речень із предикатами якості у сучасній українській літературній мові / Н. М. Костусяк // Тенденції розвитку української лексики та граматики / [за ред. Ірини Кононенко, Ірини Митнік, Світлани Романюк]. – Варшава – Івано-Франківськ : Sowa Sp. z.o.o, 2015. – Ч. II. – С. 420–437.
6. Межов О. Г. Предикати якості в семантико-синтаксичній структурі простого речення / О. Г. Межов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Филология. Социальные коммуникации. – Симферополь : Таврич. нац. ун-т им. В. И. Вернадского, 2011. – Т. 24 (63), № 4, ч. 2. – С. 56–60.
7. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць : [монографія] / О. Г. Межов. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. – 464 с.
8. Степаненко М. Українська мова і суспільно-політичні трансформації сьогодення / Микола Степаненко. – Українська мова : Науково-теоретичний журнал. – 2015. – № 2. – С. 3–23.
9. Стишов О. А. Глобалізаційні вияви в словотворенні української і російської мов кінця ХХ – початку ХХІ ст. / О. А. Стишов // Вісник Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника. Філологія. – Вип. XV–XVIII. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2007. – 204–208 с.
10. Словник української мови : в 11 т. – К. : Наук. думка, 1970–1980.

References

1. Vykhovanets I. Teoretychna morfolohiia ukrainskoyi movy : Akadem. hramatyka ukrainskoi movy / I. Vykhovanets, K. Horodenska ; [za red. chl.-kor. NAN Ukrainy Ivana Vykhovantsia]. – K. : Univ. vyd-vo «Pulsary», 2004. – 398, [2] s.
2. Karpilovska Ye. Popovnennia resursiv suchasnoi ukrainskoi nominatsii: svoie – zasvoiene – zasvoiuwane v chasovii perspektyvi / Yevheniia Karpilovska // Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriia : «Linhvistyka». – 2009. – Vyp. 10. – S. 29–33.
3. Karpilovska Ye. Zminy v strukturі suchasnoi ukrainskoi movy ta mozhlyvosti yikh modeliuvannia / Ye. A. Karpilovska // Ukrainska mova : Naukovo-teoretychnyi zhurnal. – 2011. – № 2. – S. 3–18.
4. Kostusiak N. M. Katehoriia stupeniv porivniannia prykmetnykiv i pryslivnykiv : [monohrafiia] / N. M. Kostusiak. – Lutsk : RVV «Vezha» Volyn. derzh. un-tu im. Lesi Ukrainky, 2002. – 179 s.
5. Kostusiak N. M. Modalna paradyhma rechen iz predykatamy yakosti u suchasniі ukrainskiiі literaturnii movi / N. M. Kostusiak // Tendentsii rozvytku ukrainskoi

- leksyky ta hramatyky / [za red. Iryny Kononenko, Ireny Mytnik, Svitlany Romaniuk]. – Varshava – Ivano-Frankivsk : Sowa Sp. z.o.o, 2015. – Ch. II. – S. 420–437.
6. Mezhov O. H. Predykaty yakosti v semantyko-syntaksychnii strukturі prostoho rechenia / O. H. Mezhov // Uchiyene zapiski Tavrichieskogo natsionalnogo univiersitieta im. V. I. Viernadskogo. Fylologiia. Sotsyalnyie kommunikatsii. – Symferopol : Tavrich. nats. un-t im. V. I. Vernadskoho, 2011. – T. 24 (63), № 4, ch. 2. – S. 56–60.
 7. Mezhov O. H. Typolohiia minimalnykh semantyko-syntaksychnykh odynyts : [monohrafiia] / O. H. Mezhov. – Lutsk : Volyn. nats. un-t im. Lesi Ukrainky, 2012. – 464 s.
 8. Stepanenko M. Ukrainska mova i suspilno-politychni transformatsii sohodennia / Mykola Stepanenko. – Ukrainska mova : Naukovo-teoretychnyi zhurnal. – 2015. – № 2. – S. 3–23.
 9. Styshov O. A. Hlobalizatsiini vyiavy v slovotvorenni ukrainskoi i rosiiskoi mov kintsia XX – pochatku XXI st. / O. A. Styshov // Visnyk Prykarpatskoho natsionalnogo universytetu im. V. Stefanyka. Filolohiia. – Vyp. XV–XVIII. – Ivano-Frankivsk : Vydavnycho-dyzainerskyi viddil TsIT, 2007. – 204–208 s.
 10. Slovnuk ukrainskoi movy : v 11 t. – K. : Nauk. dumka, 1970–1980.

Костусяк Наталия. Современные компаративные и суперлативные формы прилагательных в контексте нормативности. В статье подробно характеризуются и рассматриваются в связи с понятием языковой нормативности формы степеней сравнения прилагательных, функционирующих в СМИ и художественных текстах начала XXI в. Определяется семантико-синтаксическая и формально-синтаксическая специфика компаративов и суперлативов, указывается на их отношение к явлению внешней транспозиции, в частности морфологической (категориально) не завершенной разновидности вербализации и повышающейся актантной деривации. Акцентируется на совокупности сопутствующих морфологических изменений, свидетельствующих о появлении глагольных категорий в сравнительной и превосходной степенях сравнения прилагательных. Проанализировано семантическое разветвление прилагательных, служащих основой образования компаративных и суперлативных неодериватов; описаны словообразовательные признаки рассматриваемых форм. Выделены компаративные и суперлативные лексемы, функционирование которых не соответствует современным украинским нормативным требованиям.

Ключевые слова: имя прилагательное, степени сравнения, компаратив, суперлатив, валентность, предикат, субъект, объект.

Kostusyak Nataliia. Modern comparative and superlative forms of adjectives in the normative context. The article characterizes the degrees of comparison of adjectives, which were mentioned in the fiction texts in the XXI century. It also determines the semantic-syntactical and formal-syntactical peculiarity of comparative and superlative forms of adjectives, it specifies in their relation to the phenomena of the parts of the speech transposition, particularly to the morphologically (categorically) unfinished kind of the adjectival verbalization and

increasing derivation. It emphasizes the set of accompanying morphological changes that indicate the appearance of the verbal categories in the degree lexemes. It also analyzes the semantic branching of adjectives which are the foundation of the formation of higher derivatives and superlatives; the article describes the world building indications of the observed forms. It differentiates comparative and superlative lexemes the use of which does not meet modern Ukrainian regulatory requirements.

Key words: adjective degrees of comparison, comparative, superlative, valence, predicate, subject, object.

УДК 801.653

Леся Легка

АКЦЕНТНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЄСЛІВ ІЗ СУФІКСОМ -И- У ПОЕЗІЇ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

У статті розглянуто особливості акцентуації дієслів із суфіксом *-и-* в поетичному мовленні Лесі Українки у порівнянні із сучасною українською літературною нормою та поетичним мовленням кінця ХІХ – початку ХХ століття. З'ясовано стилістичне навантаження наголосу в дієсловах із суфіксом *-и-*, представлених двома акцентними типами: кореневим і суфіксально-кореневим у мові поетичних творів Лесі Українки. Проаналізовано варіантне наголошування дієслів, зумовлене художньо-поетичними ситуаціями та неусталеністю наголосу того часу.

Ключові слова: наголос, наголошування, акцентний тип, варіантне наголошування, дієслова

Обґрунтування наукової проблеми та її значення. Упродовж складної історії української мови відбувається стабілізація та нормування в царині акцентуації. Наголошування слів і їхніх форм пов'язане з усною формою побутування мови, а відтак з живою мовою та говорами. Нормування наголосу в українській літературній мові тісно пов'язане з лексикографією, його також відображає художня творчість. Важливий вплив на становлення й розвиток акцентної системи української мови має творчість Лесі Українки – улюбленої письменниці нашого народу й феноменальної жінки у світовій культурі. «Від часу Шевченкового «Поховайте та вставляйте, кайдани порвіте» Україна не